

SVERRIR TÓMASSON

FERÐIR ÞESSA HEIMS OG ANNARS

Paradís — Ódáinsakur — Vínland

*í íslenskum ferðalýsingum miðalda**

1

FÁAR FERÐIR í íslenskum fornbókmenntum eru frægari en ferð Egils Skallagrímssonar til Jórdvíkur í Egils sögu. Þar greinir frá því að hann hafi flutt kvæði, sem síðan hefur verið kallað Höfuðlausn. Það er að finna í tveimur aðalhandritum sögunnar, Ketilsbók og skinnbókinni í Wolfenbüttel.¹ Upphaf kvæðisins hljóðar svo:

Vestr fórk of ver,
en ek Viðris ber
munstrandar mar,
svá's mitt of far;
drók eik á flot
við ísa brot,
hlóðk mæðar hlut
míns knarrar skut. (*ÍF* II 1933:185)

Í skýringum við þetta kvæði segir Sigurður Nordal að hvort sem Egill hafi ort það í Jórdvík eða ekki, „var hyggilegast að láta í veðri vaka, að kvæðið væri gert áður en hann kom á vald Eiríks konungs“. (*ÍF* II 1933:185) En það er tví-ræðni í vísunni; skáldið er með þessum orðum að vísa bæði til fars sem hátt-ernis, eigin hags en þá jafnframt til fars skáldskaparins; það hafi ýtt ferju Fjal-

* Greinin sem hér birtist var upphaflega erindi flutt á ráðstefnunni, *Bibliuleg stef í íslenskum fornbókmenntum*, er haldin var á vegum Skálholtsskóla og Hugvísindastofnunar Háskóla Íslands í Skálholti 6.5. 2000. Erindinu hefur verið breytt lítils háttar frá upphaflegri gerð.

¹ Stutt yfirlit um handrit Egils sögu er í útgáfu Sigurðar Nordals í *Íslenskum fornritum* II: xciv–xcvii. Í þeirri útgáfu er kvæðið prentað með frásögninni af Jórdvíkurferð Egils en í útgáfu Finns Jónssonar (1894) er það prentað aftan við megingtextann, þar sem það stendur ekki í því handriti sem lagt er til grundvallar útgáfunni, Möðruvallabók. Svo er einnig gert í útgáfu Bergljótar Soffíu Kristjánsdóttur og Svanhildar Óskarsdóttur (1992).

ars úr vör líkt og rímnaskáldin gerðu þegar þau hófu upp raust sína.² Þá vaknar sú spurning hvort skáldið sem við getum hér leyft okkur að kalla Egil hafi nokkru sinni farið ferð sína til Jórvíkur og skírskotunin til eikurinnar, skuts knarrarins með mæðar hlut vísi þá einvörðungu til ferðar hugarins. Um leið vaknar önnur spurning: hvort Jórvíkurferðin sjálf sem lýst er með svo mikilli hind í sögunni sé ekki hugarsmíð frá rótum? Í raun sé lesandi sögunnar eða áheyrandinn skilinn eftir með tvær áleitnar spurningar: Var ferðin farin? Var hún aðeins til í huga skáldsins, nauðsynlegt innlegg í persónulýsingu Egils? Og hvar eru þá skilin í ferðalýsingum milli þess sem er raunverulegt og hins sem er það ekki og raunspekingar kalla hugarburð?

Ég rifja upp þessi alkunnu sannindi hér vegna þess að í öllum ferðalýsingum miðalda, a.m.k. þeim sem ég þekki, er lesandinn skilinn eftir með þessar tvær spurningar og til þess að grafast fyrir um merkingu þeirra verður hann að kanna hugmyndir miðaldamanna um heiminn og þau vísindi sem lögðu þeim lið við ferðalýsingar.

Í íslenskum bókmenntasögum hafa fornar ferðalýsingar ekki verið taldar sérstök bókmenntagrein. Þeim hefur oftast verið skipað með fornaldarsögum eða ekki um þær fjallað.³ Þannig hefur t.d. lítt eða ekki verið rætt um Yngvars sögu víðförla, og Eiríks saga víðförla var lengi vel talin með fornaldarsögum og prentuð með þeim í ritsöfnum, en þangað á hún ekkert erindi eins og ég mun ræða frekar hér á eftir. Um leiðslur hefur þó verið fjallað sérstaklega.

Fornum ferðalýsingum má skipa í þrjá flokka:⁴ 1) *leiðslur*, en þær eru stærsti flokkurinn,⁵ 2) *farabækur* pílagríma,⁶ 3) *ferðabækur* dýrlinga og ver-

² Á tvíraðnina í merkingu orðsins *far* benti Hermann Pálsson fyrstur manna (1962:70–71) og sýndi fram á að orðið vísaði til skipsins sem flutt hefði Egil til Jórvíkur og formúlunnar skip dverga sem haft er um skáldskap. Um skyldleika upphafserindisins við erlenda skáldskaparhefð, sjá Sverrir Tómasson 1978.

³ Sjá Finnur Jónsson 1924. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* III:86–89. Hann tengir sögurnar við fornaldarsögur en kallar Eiríks sögu víðförla „et kristeligt æventyr“ (88) og Yngvars sögu segir hann vera „et digt fra 14. årh.s første halvdel uden nogen egenlig historisk overlevering som grundlag“. (89) Í bókmenntasögu Jan de Vries (II 1967:533) er aðeins minnst á Yngvars sögu víðförla.

⁴ Um norrænar ferðasögur er fjallað í greinasafninu: *Viaggi e viaggiatori nelle letterature scandinave medievale e moderne* 1995. Rittstj. Fulvio Ferrare. Þar er þó ekki gerð tilraun til að flokka sögurnar.

⁵ Almennt yfirlit um íslenskar leiðslur er í grein minni, Trúarbókmenntir í lausu máli á síðmiðöld, *Íslensk bókmenntasaga* II 1993:269–273.

⁶ Engin íslensk farabók (*itinerarium*) pílagríms hefur varðveist heil. Leiðarlýsing Nikulás Bergssonar ábóta frá Munkaþverá til Jórslaborgar hefur verið felld inn í handritið AM 194 8vo sem prentað er í útg. Kr. Kálund í *Alfræði* I 1908:3–31; sjá einnig *Sturlunga saga* I–II. *Skýringar og fræði* 1988:49–65, sjá hér aftar bls. 33–34.

aldlegra manna,⁷ en þær má finna bæði meðal Íslendinga sagna og dýrlinga sagna. Hér við bætast allmargar landalýsingar sem ýmist eru sjálfstæðar eða felldar inn í stærri frásagnir og með fylgja þá kort af veröldinni. Við þess háttar lýsingu hefur Snorri Sturluson stuðst í upphafi Heimskringlu.⁸

Þó ég hafi skipað hér fornum ferðalýsingum í þrjá flokka eru frásagnir þeirra náskyldar og skarast á marga vegu. Þar að auki er í flestum íslenskum fornum lausamálsverkum sagt frá margvíslegum förum og óförum íslenskra ungmenna til erlendra höfðingja; þetta eru hinar svokölluðu utanfarir, farnar til raunar höfðingjasonum. Gunnlaugur ormsunga kemur t.d. heim í Borgarfjörð reynslunni ríkari og Ólafur Höskuldsson verður frægur af för sinni. En ég ætla ekki að ræða slíkar mannraunir heldur snúa mér að hinum eiginlegu ferðasögum og lýsingu þeirra á fjarlægum þjóðum, stöðum og undrum.⁹

2

Í ritningunni er örsjaldan minnst á annan heim. Trúarjátningin segir að Kristur hafi stigið niður heljar og í Fyrri Pétursbréfi greinir frá því að Kristur hafi farið og predikað „fyrir öndunum í varðhaldi“. (1. Pét. 3:19) Páll postuli segist hafa þekkt mann sem hafi verið hrifinn burt „allt til þriðja himins ... upp í Paradís“. (2. Kór. 12:2–4) Segja má að þessar örfáu athugasemdir hafi orðið til þess að kristnir menn tóku að skrifa frásagnir um ferðir til annars heims. Þær eru vel þekktar í íslenskum miðaldabókmenntum, þó að kunnasta verkið af þessu tagi, hin svokallaða Opinberun Péturs hafi ekki verið þýdd. En Nikodemus guðspjall er vel þekkt á Íslandi og er til óheilt í tveimur mjög gömlum þýðingum og kallast Niðurstigningar saga.¹⁰ Sömuleiðis var Visio Pauli, Páls leiðsla, kunn hér á landi. Hún var upphaflega samin á grísku á þriðju öld en snúið á latínu á hinni áttundu. Af henni eru til a.m.k. 10 gerðir, en það er einkum fjórða gerðin sem þýdd var á þjóðtungu. Hún er til í íslenskrí þýðingu í handriti frá 15. öld, en er líklega nokkuð eldri. (Sverrir Tómasson 1993:269;

⁷ Hér má telja Brandanus sögu, Yngvars sögu víðförla og Eiríks sögu rauða.

⁸ Um landalýsingar í forníslenskum verkum er yfirlit hjá Finni Jónssyni II 1923:932–935. Til er kort af svokallaðri T-O gerð í handritinu GKS 1812 4to, en sá hluti handritsins sem hefur að geyma kortið er frá öndverðri 13. öld. Landalýsingar eru algengar í upphafi sögulegra verka á miðöldum og má minna t.d. á upphaf 1. kafla í Kirkjusögu Bedu prests.

⁹ Sjá um mannraunir: Joseph C. Harris 1972:1–27, Susanne Kramarz-Bein 1995:137–167.

¹⁰ Niðurstigningar saga var gefin út af C. R. Unger í *Heilagra manna sögum* II 1877:1–20. Sjá um Niðurstigningar sögu: Magnús Már Lárusson 1955, Gary L. Aho 1969.

Tveitane 1965:5–6) Í Páls leiðslu koma fram nokkur minni sem einkenna allar leiðslubókmenntir upp frá því: Sagan er sögð í fyrstu persónu eintölu; söguhetjan fellur í dá og yfir í annan heim fylgir sál hennar engill, sem oftast er nefndur leiðtogi. Í Páls leiðslu er það enginn annar en erkiengillinn Mikjáll.

Í leiðslum sem ættaðar eru frá meginlandi Evrópu eru áfangastaðir ferðarinnar oftast þrír en fjórir í þeim írsku. Þessir viðkomustaðir eru: *víti*, *hreins-unareldur* og loks *paradís*, en í írskum og engilsaxneskum leiðslum bætist við *jarðneskur sælustaður*, áður en sálin stígur inn í paradís. (Spilling 1975:98–99; Dinzelbacher 1981:90–120) Í Niðurstigningar sögu er áfanginn þó aðeins einn: neðri byggðir, sjálft víti.

Þær hugmyndir sem fram koma í leiðslum um staði annars heims eru yfirleitt mjög hefðbundnar. Staðarákvarðanir eru óljósar og engin áttatáknun. Elucidarius, sú kennslubók sem miðaldamenn fræddust einna helst af um heiminn og sköpun hans, segir t.d. að „hit efra helvíti er hinn neðsti hlutr þessa heims“. (Elucidarius 1989:122) Nákvæm lýsing á þessum heimshluta þekkist ekki hér þegar undan er skilin útlistun Snorra á heiðinni heljarvist í Snorra Eddu, en sú heimsmynd sem hann dregur þar upp er að nokkru leyti sótt til kennslubóka í kristnum sið. (Sigurður Nordal 1920:114; Margaret Clunies Ross 1987:159–162) Í Duggals leiðslu sem samin er á latínu á 12. öld en þekkist í íslenskri þýðingu frá upphafi 14. aldar, er leiðsögn sálarinnar um vistarverur vítis aðalatriðið — en enga raunsæja lýsingu á þeim er þó þar að finna, svo mjög sem nútíma lesandi hefði kosið að fá a.m.k. eins og eina kyrralífsmynd úr þessum stað. Að vísu koma fyrir setningar þar sem augljóst er að landslag er til á þessum slóðum; dalur einn er þar og hann er sagður djúpur og „fullr glóandi glóða“. (Duggals leiðsla 1983:25) Sálin og leiðtogi hennar ganga leið sína,

til eins undarliga mikils fjalls, auðnar ok ógnar. Fjall þetta gaf þröngan veg öllum umförunðum. En þeim megin fjallsins sem vegrinn var, þá vall hinn fúlasti daunn ok brennusteins logi, myrkr sem kolreykr. En öðrum megin í mót var íss, frosinn snær ok hinir hvössustu vindar með hinum meinsömumstum höglum. (27–28)

Áhersla er lögð á að lýsa píslum sálnanna í víti og má nefna t.d. píslið hórðómsmanna: þar koma Duggall og leiðtoginn að húsi sem var opið og „svá mikit sem hit hæsta fjall at mikilleik. En þat var kringlótt sem ofn“ (47). En hórðómsmennirnir,

fyllaz æði ok óþoli í þeim stöðum líkams þeira sem sköþ þeira höfðu verit, svá at sjálf sköþin váru fúin ok sundrslitin ok ullu þau öll möðkum, bæði karla ok kvenna, ok eigi at eins veraldarmanna, svá ok margra þeira er menn hugðu hér vera hreinlifa. (50–51)

Ferð Duggals er ekki mæld í skrefum, en mælieiningar koma þó fyrir einkum í lýsingum myrkrahöfðingjans. Honum er svo lýst:

Þat hit þolvaða kvikendi var svart sem hrafn, eptir mannskepnu líkams frá fótum til höfuðs, nema þat umfram at þat hafði margar hendr, ei færi en þúshundruð handa ok hver hönd hundrað læfða löng ok tíu læfða digr ok klær fingranna lengri spjótsköptum ok váru klær fingra ok tanna úr járn. Nef hafði hann mikit ok digrt ok langt ok hala hvassan ok langan ok settan umhverfis hinum hvössustum göddum. Þetta hið ógrliga dýr lá á grúfu á járngrilli undirliggjandi glóðum, ok blés þar at með belgjum mikill djöflafjölði svá at engi mundi því trúa at heimrinn hafði svá margar andir fengit frá upphafi. En þessi óvin alls mannkyns var bundinn öllum limum ... En svá sem hann veltiz á glóðunum, þá angraðiz hann með ákafri reiði ok umsneriz hann af annarri síðu á aðra ok í því sló hann höndum sínum á þann hinn mikla sálnafjölða ok kreisti þær svá sem hungraðr ok þyrstr akrkarl kreistir vínberjalög í munni sér ... (75–77)

Þegar höfundur Duggals leiðslu lætur Duggal loks stíga upp úr víti, þar sem að hans dómi er hvorki viska né vinátta, tekur fyrst við staður þar sem dveljast meðalmenn, eigi góðir og eigi illir. Og fyrir því segir leiðslan skulu þeir „þola vind ok hregg“ (84).¹¹ Þá verður fyrir sálinni og leiðtoganum garðshlið sem þegar lýkst upp fyrir þeim og voru þeir þá komnir í einn „hinn fegrsta stað allan fullan blómandi grasa með góðum ilm“. (85) Ætla mætti að nú hefði sál Duggals náð þeim stað sem æðstur var talinn, en svo var ekki, því þar dveljast einungis þeir „er eigi váru at öllu góðir“. (86) Og enn þurfa þeir að leggja af stað uns takmarkinu er náð: paradís, þar sem sálunum er skipt niður í margar vistarverur eftir því hvernig þær hafa breytt í lifanda lífi. En alls staðar er söngur í lofti og þar flýgur mikill fjöldi heilagra engla gullnum vængjum.

Lýsing paradísar er í Duggals leiðslu umfram allt mynd af gylltum landtjöldum á sléttum grasbala, þar sem strengleikar fylla loftið; paradís í leiðslum

¹¹ Sjá um þetta efni Spilling 1975:61–63.

á þó lítið skylt við *locus amoenus*, yndislaut veraldlegra manna, ritklifi sem Ernst Robert Curtius (1965:202–206) hefur glögglega lýst, heldur virðist staðurinn vera eins konar andlegur gleðivöllur (*campus letitie*), þar sem sér engan skugga.

Fyrir miðaldamönnum voru *víti*, *hreinsunareldurinn* og *paradís* staðreyndir, staðir sem menn þurftu að sækja heim og dvelja þar lengur en drykklanga stund; og að vissu leyti eru leiðslur fyrir miðaldamönnum raunsæisbókmenntir; hugur viðtakenda kortleggur unaðsstaði og vesældar. Menn fara að leita að yndisstöðum á jörðunni og paradís er merkt inn á kort miðaldamanna, t.d. Heimskortið frá Ebstorf. (Spilling 1975:95) Lærðir menn virðast einhuga um hvar paradís á jörðu sé að finna. Ísidór frá Sevilla fullyrðir að hún sé í austri (*Etymologiae* 1911:xiv.3,2; sbr. Spilling 1975:95) og sömu skoðunar eru Hrabanus Maurus og Honorius Augustodunensis enda segir hann í *Elucidarius* að paradís sé: „Hinn fegrsti staðr í austri. Þar eru alls kyns tré ok aldin í gegn meinum manna.“ (*Elucidarius* 1989:45) Nákvæmari er landagreinin í Hauksbók og AM 194 8vo, handritum frá 14. öld sem eiga sér þó eldri rætur og byggja á margvíslegum lærðum bókum og munnlegum frásögnum.¹²

3

Eiríks sögu víðförla má hiklaust telja með sérstæðustu ferðasögum sem skrifaðar hafa verið á íslensku. Hún segir frá þrænskum manni, Eiríki að nafni, sem strengir þess heit að leita, ef hann fyndi þann stað sem heiðnir menn kalla „Ódáinsakr, en kristnir menn jörð lifandi manna eðr Paradisum“. (*Eiríks saga víðförla* 1983:4) Eiríkur siglir síðan á braut og heldur fyrst til Danmerkur en síðan til Miklagarðs, — og „gørðiz fyrst Norðmanna sómi út í Miklagarði“ (14).

Ekki er vitað með vissu hvenær Eiríks saga hefur verið skrifuð fyrir öndverðu, en eitt aðalhandrit hennar er Flateyjarbók svo að óhætt mun að telja að hún sé samin fyrir 1395. Sagan er langt frá því að vera einungis ferðasaga; hún er líka eins konar lærðómsrit. Í Miklagarði upphefst t.a.m. eins konar spurningaleikur milli konungs og Eiríks. Er hann í fyrstu spurningar og svör um sköpun heimsins, fræði sem að mestu eru fengin úr *Elucidarius* og *De imagine*

¹² Þegar lítið er á heimskort frá þessum tíma verður að hafa hugfast að þau eru eins konar tilraun til að setta guðfræði og greindarvísindi, koma hugmyndum guðfræðinnar heim og saman við þær staðreyndir sem reynsluheimurinn tjáði höfundunum. Sjá um þetta efni Evelyn Edson 1997:163.

mundi eftir Honorius Augustodunensis. (*Eiríks saga víðförla* 1983:xxvi–xl)
Sem dæmi um orðræðuna má taka:

Eiríkr mælti: „Hvárt býr guð á himni eðr jörðu?“ Konungur segir: „Á himnum ríkir hann ok þar er hans veldi. Þar er eigi sótt né þytr, eigi dauði eigi hryggleikr ok eigi vesöld. Þar er jafnan fagnaðr ok eilíf sæla ok gleði með himneskum krásum án enda.“ (20–22)

Að mörgu leyti minnir þessi spurningaleikur á Gylfaginningu en að lyktum hans beinir Eiríkur talinu að því sem við getum kallað veraldlega hluti, hann spyr hversu langt sé milli himins og jarðar og svarar konungur því svo: „af jörðu sé allt til hins efsta himins hundrað þúsunda mílna ok þrjú hundruð ok hálfr níundi tugr mílna“ (44), en utan um jörðina sé mikill sjór er *Oceanum* heitir. Eiríkur spyr síðan um *Ódáinsakur* og konungur svarar honum svo:

„Paradisum kollum vér svá eðr jörð lifandi.“ Eiríkr mælti: „Hvar er sá staðr?“ Konungur segir: „Í austr er land frá Indíalandi hinu yzta.“ (46)

Viðræðu konungs og Eiríks lyktar auðvitað með því að Eiríkur þrænski og förunautar hans eru skírðir og síðan leggur hann land undir fót til að finna Ódáinsakur eða *jörð lifandi*, en áður hafði hann fengið svör við spurningum sínum um yfirbragð þjóða og landagrein, um höf og útlönd og frá allri austurálfu heimsins, frá mönnum undarlegum og búningi þeirra sem og höggormum og flugdrekkum. Athyglisvert er að fyrsti farartálmi þeirra á leiðinni austur eru *myrk héruð* og skógi vaxin og Eiríkur þarf að ganga lengi um þykkvan skóginn, en kemst um síðir fram úr *mörkinni* og að fljóti miklu sem á er steinbogi. Síðan segir:

öðrum megin árinna sá þeir land fagrt með miklum blóma ok gnótt hunangs ok kenndu þaðan sætan ilm. Þangat var bjart at líta. Öngva sá þeir þar hæð né hól né fjall á því landi. Þat skilr Eiríkr at á sú mun skilja þessi lönd at ... Þat kom honum í hug at á sú mundi falla úr Paradiso ok heita Phison. (62–64)

Við annan enda steinbogans situr þó dreki með gapanda gini, en Eiríkur hleypur í munn drekanum og þóttist vaða reyk, en er hann leið úr honum, þá sá hann:

fragrt land, grösin hvít sem purpuri við sætum ilm ok miklum blóma ok flutu hunangslækir um alla vegu landsins. Þetta land var langt ok slétt. Sólskin var þar svá at aldri var þar myrkt ok aldri bar skugga á. Logn var þar í lofti, en lítil vindr á jörðu til þess at þá kenndi hinn sæta ilm heldr en áðr ... (74–76)

Skilja verður Eiríks sögu sem veraldlega leiðslu. Sál Eiríks ferðast ekki — sagan segir ekki frá sálförum heldur verður að líta svo á að Eiríkur hafi ferðast lengst í austurátt; hann hafi ætlað sér að finna paradís, en hún var í austri eins og ég hef rakið hér að framan og fram kemur í þekktum innlendum sem erlendum lærdómsritum frá þessum tíma.

4

Ritstjóri handritsins AM 194 8vo hefur felld farabók, Leiðarvísi Nikulás ábóta Bergssonar, inn í almenna heimslýsingu. Inngangur hennar í útgáfunni hefst á upphafsorðum úr Veraldar sögu um manninn Móses sem hóf þá þrífnaðarsýslu að rita helgar bækur.¹³ Strax þar á eftir viku hann að andlegri paradís, síðan að hinni jarðnesku, en hann lýkur svo forspjallinu á almennri lýsingu á landskipan. Þar næst hefst frásögn af áfangastöðum píligríms sem sækja skal heim Róm og Jerúsalem sér til sáluhjálpar; það er hinn eiginlegi Leiðarvísir.

Heimsmynd ritstjórans er skýr; hún snýr lesandanum frá austri til vesturs og síðan að miðpunkti heimsins, Jerúsalem. Fyrri pósturinn um paradís er sagður eftir Móses. Þar er ekki vísað til neinnar höfuðáttar:

Paradisus heitir staður; sá er eigi á himnum og eigi á jörðu heldur er hann í miðju lofti jafnnær himni og jörðu svo sem hún var sett af guði. Paradisus er fjórum tigum mílna hærri en Nóaflóð varð. Paradisus er öll jafnlöng og jafnbreið. Þar er hvorki fjall né dalur; þar er eigi frost né snjór; þar eru allir landskostir ... (*Alfræði* I 1908:3–4; *Sturlunga saga. Skýringar og fræði* 1988:49)

Ekki hefur tekist að rekja þennan póst til þekktrar heimildar, en brot af textum sömu ættar og í AM 194 8vo finnast í AM 764 4to og AM 736 I 4to,

¹³ Útg. AM 194 8vo (*Alfræði* I), Kr. Kálund, hefur ekki búið til prentunar illlæsilegan hluta af I. kveri handritsins; hliðstæðan texta þessa parts hðrs. má finna í GKS 1812 4to. Texti heimslýsingarinnar sem gefinn er út í *Alfræði* I byrjar á 2. kveri hðrs.

Eirspennli (AM 47 fol) og Hauksbók. Hin klausan um paradís er sögð vera eftir Jóhannes postula og segir þar að paradís sé í austri eins og fram kom einnig í Elucidarius og birtist glöggt í lýsingu Eiríks sögu víðförla af Ódáinsakri.

Það er hugsanlegt að ritstjórinn hafi með þessum tveimur póstum viljað leggja áherslu á tvenns konar skilning á paradís: annars vegar sem *spiritualis beatorum mansio*, andlegan stað hinna sælu eða góðu manna, áttlausan íverustað mitt á milli himins og jarðar, og svo hins vegar *jörð lifandi*, Ódáinsakur, sem fjögur stórfljót (Phison, Nilus, Tigris, Eyphrates) renna frá. (Sbr. *Alfræði* I 1908:6–7) Slík túlkun er nærri hinum bókstaflega eða sögulega skilningi Orðsins sem virðist vera algengasta túlkunarleið íslenskra helgisagnaritara á miðöldum.

5

Yngvars saga víðförla gerist eins og Eiríks saga víðförla í Austurvegi. Ekki er alveg ljóst hve hún er gömul.¹⁴ Þýskur fræðimaður, Dietrich Hofmann (1981:188–222; 1984:107), hugði að hún ætti sér gamlar rætur, væri unnin upp úr forriti sem Oddur munkur Snorrason hefði samið í lok 12. aldar. Hofmann lagði þar út af merkilegum eftirmála sem nefnir bæði Odd og heimildarmenn hans með nafni. Oddur á að hafa stuðst við frásögn þeirra Klökku Sámssonar og Glúms Þorgilssonar sem ekki eru kunnir úr öðrum heimildum. Hofmann færði þar og til nokkur orð sem honum þótti bera þess merki að væru misskilningur skrifarans úr gömlu forriti. Skoðanir Hofmanns eru athyglisverðar, en rök hans fyrir svo háum aldri sögunnar eru ekki sannfærandi. Áhrif eru sjáanleg frá fornaldarsögum eins og Örvar-Odds sögu og er sennilegast að telja beri söguna eins og hún er nú til 14. aldar ritverka.

Yngvars sögu víðförla má eiginlega skipta í fernt. Í inngangi sögunnar er sagt frá venslum Yngvars við Svíakonunga; síðan hefst ferð hans austur á bóginn í landaleit, þar sem hann vill eignast eigið ríki, verða konungur. En í tveim síðustu hlutum sögunnar er sagt frá för sonar hans, Sveins, á sömu slóðir, hvernig hann kristnar heiðingja og gengur að eiga Silkisif drottningu eftir að lík föður hans hafði verið fært til kirkju og hann sagður heilagur. Frásagnarhátturinn er raunsær og ekki bregður fyrir þeirri umræðu um sköpun heimsins og skilning á höfuðskepnum sem miðhluti Eiríks sögu víðförla einkennist af.

¹⁴ Sbr. 3. nmgr. hér að framan. Útg. sögunnar Emil Olson (Yngvars saga 1912:lxvii–lxxvii) hélt því fram að sagan væri frá 14. öld.

Augljóst virðist að höfundur sögunnar hefur haft fyrir sér einhverjar landalýsingar, en eftirtektarverðust er hún fyrir nokkur minni um undur sem vert er að vekja athygli á.

Í Austurvegi siglir Yngvar eftir á einni mikilli. Á þeirri siglingu sjá förurnautar hans „sem hálft tungl stæði á jörðunni“. (14) Valdimar, einn félaga hans, fer nóttina eftir að leita þessa staðar. Segir þá sagan:

Hann kom at þar sem upphæð varð fyrir honum, sú er gullslitr var á, ok sá hann hvat því olli, því at þar var allt þakit ormum. En fyrir því at þeir sváfu, þá rétti hann spjótskepti sitt þar til sem einn gullhringr var ok dró hann at sér. Þá vaknaði einn yrmlingr, ok vakti sá þegar aðra hjá sér, unz Jakúlus var vaktr. (14)

Nokkrum dögum síðar kemur Yngvar að borg. Þar var ein virðuleg kona sem ávarpar hann, en Yngvar svarar engu því að

hann vildi freista ef hún kynni fleiri tungur at tala; ok svá reyndiz at hún kunni at tala rómversku, þýversku, dōnsku ok girzku ok margar aðrar er gengu um Austrveg. (15)

Yngvari leikur hug á að vita um upptök ár þeirrar er hann siglir eftir. Jólfur, þarlendur höfðingi, fræðir hann um það og segir honum að hún féll úr uppsprettu þeirri:

er vér kōllum Lindibelti. Þaðan fellr ok qnnur til Rauðahafs ok er þar mikill svelgr, sá er Gapi er kallaðr. Á milli sjóvar ok árinna er nes þat er Siggeum heitir. Áin fellr skammt, áðr hún fellr af bjargi í Rauðahaf, ok kōllum vér þar enda heims. En í þessi áinni er þú hefir farit eptir, liggja úti illgerðamenn á stórum skipum ok hafa qll skipin hulin reyri svá at menn hyggja þat eyjar. (18)

Ferðir Sveins eru að nokkru leyti endurtekning á för Yngvars, en vert er að benda á frásögn sögunnar á einum stað af viðskiptum Sveins við innfædda:

á qðrum degi gengu menn Sveins enn til kaupa við landsmenn, ok keyptuz við um hríð. Þá vildi einn girzkr maðr <ripta> skinnakaup þat, er þeir höfðu nýkeypt. Þá reiddiz heiðinginn ok laust knefa sínum á nasir honum, svá at blóð stōkk á jorð. Þá brá hinn girzki sverði ok hjó

heiðingjann í tvá hluti. Þá hljópu landsmeðr á burt með miklu ópi ok kalli ok því næst kom saman herr óvígr. (35–36)

Annar heiðingi varpar að liði Sveins eplum tveimur og Sveinn vill ekki bíða hins þriðja og leggur ör á streng:

Qrin kom á nef honum. Þá var því líkast at heyra sem þá horn brestr í sundr, ok vatt hann upp við höfðinu, ok sáu þeir at hann hafði fugls nef. (37)

Yngvars sögu lýkur svo að Sveinn sonur Yngvars reisir kirkju sem biskup vígði síðan „guði til dýrðar ok öllum helgum með nafni Yngvars“. (46)

Það fer ekki milli mála að sá sem setti Yngvars sögu saman hefur haft kynni af margvíslegum lærðum fróðleik um lönd og þjóðir. Jakúlus sem hann nefnir er vel þekktur úr Orðsifjum Ísidórs þar sem hann er nefndur hinn fljúgandi ormur, *serpens volans* (*Etymologiae* 1911:xii.4,29). Loðmenni, kýklópar, einfætingar og fuglsnefjungar eru að öllum líkindum fengnir úr ritum sem hafa fjallað um kynþætti Pliniusar, — og sumt af því ættfólki hefur fengið skrifaðar um sig minningargreinar í Hauksbók (1865:6–7; 1896:150–156). En hin minnin: Lýsingin á landsháttum, kaupskapurinn við innfædda sem og tungumálakunnátta koma öll fyrir ritum sem menn hafa talið geyma raunsannar frásagnir.

6

Næst Danmörk er Svíþjóð hin minni, þá er Eyland, þá er Gotland, þá Helsingjaland, þá Vermaland, þá Kvenlönd tvö og eru þau norður frá Bjarmalandi. Af Bjarmalandi ganga lönd óbyggð of norðurætt uns við tekur Grænland. Suður frá Grænlandi er Helluland, þá er Markland, þá er eigi langt til Vínlands hins góða er sumir ætla að gangi af Afrika, og ef svo er, þá er úthaf innfallanda á milli Vínlands og Marklands. Það er sagt að Þorfinnur karlsefni hjoggi húsasnotrutré og færi síðan að leita Vínlands hins góða og kæmi þar er þeir ætluðu það land og náðu eigi að kanna og engum landskostum. Leifur hinn heppni fann fyrstur Vínland, og þá fann hann kaupmenn í hafinu illa stadda og gaf þeim líf með guðs miskunn. Og hann kom kristni á Grænland, og óx þar svo að þar var biskupsstóll settur þar er í Görðum heitir. England og Skotland er ein ey, og er þó sitt hvert konungsríki. Írland er ey mikil. Ísland er og

ey mikil í norður frá Írlandi. Þessi lönd eru öll í þeim hluta heims er Evrópa heitir. (*Alfræði* I 1908:12; *Sturlunga saga. Skýringar og fræði* 1988:54)

Þessi kafli úr heimslýsingu AM 194 8vo sýnir glögg að ritstjórinn hefur haft vitneskju um lönd í norðri og vestri og lýsing þeirra er tengd að því er virðist við einhvers konar landakort. Með fylgir svo fróðleikur um gæsku Leifs heppna og kristniboð hans á Grænlandi.

Greinilegt er að ritstjórinn hefur þekkt heimildir svipaðar Vínlands sögunum; Ólafur Ormsson, skrifari handritsins sem ætla má að hafi ritstýrt því, dvelst á Narfeyri 1387 (*Alfræði* I 1908:54) og er líklegt að vitneskja um Grænland og Vínland í vestri hafi varðveist á Snæfellsnesi í námunda við Helgafellsklaustur. (S. B. F. Janson 1944:272) Allur inngangur ritstjórans ber því og vitni að hann vill beina augum lesandans frá austri til vesturs áður en lagt er af stað til miðju heimsins, Jórsalaborgar, þar sem menn skyldu leiðréttast. En skyldi hann hafa gert svo af ásettu ráði?

7

Hvers voru menn að leita í vestri? Sú saga sem einna víðtækust áhrif hafði á ferðasögur miðalda og ef til vill einnig siglingar manna var tvímælalaust sjóferðasaga heilags Brandanusar, Brendans. Hún hefur verið talin samin á öndverðum miðöldum og er til í mörgum gerðum og á mörgum tungum. Ein þeirra hefur verið þýdd á norrænt mál og er nú aðeins til í brotum í norsku handriti, NRA 68, frá 13. öld. (*Heilagra manna sögur* I 1877:272–275) Óvíst er hvort sagan hefur nokkurn tíma borist hingað til lands. Sæll Brandanus virðist lítt hafa verið þekktur hér og hans er aðeins getið í einu íslensku kalendar frá miðöldum, AM 249 1 fol (Cormack 1994:38). Sjóferðarsaga hans er á mörkum þess að geta kallast dýrlinga saga; það verða að vísu allmargar jarteinir, undur sem síðar eiga eftir að verða ritklif í slíkum sögum, eins og t.d. þegar þeir förunautar Brendans kveikja undir pottum á eyju nokkurri, tekur eyjan á rás og reynist vera hvalur. (*Heilagra manna sögur* I 1877:274–275) — Förunautar Brendans eta ekki hvalket eins og vesturfaramir grænlenku. — Markmið Brendans er hins vegar ljóst: hann er í landaleit, hann vill finna fyrirheitna landið, dvalarstað hinna, helgu sælu manna — og það var í vestri.

Ekki er að sjá bein tengsl milli Brandanus sögu og íslenskra sagna. Aftur á móti hafa ýmis rit, eins og t.d. verk Rufinusar, *Historia monachorum*, sem

höfundur Brandanus sögu þekkir (G. Orlandi 1992:1063–1064), haft áhrif á íslenska sagnahefð, (*Heilagra manna sögur* II 1877:335–488; Tveitane 1968: 8) — og í íslenskum sögum birtast mörg sömu minnin, t.d. hafgerðingar og skipasmíði. En aðaltilgangur verksins er að sýna fram á að leit ber árangur, fyrirheitna landið finnst í vestri og sagt er frá fundi þess. Þetta minni á Brandanus saga sameiginlegt með íslenskum ferðasögum.¹⁵

8

Vínlands sögur, Grænlandinga saga og Eiríks saga rauða, eru frægastar frá-sagnir íslenskar um landafundi.¹⁶ Þær hafa verið taldar með Íslendinga sögum og oftast gefnar út með þeim í ritsöfnum. Vafasamt er þó að þar eigi þær heima. Grænlandinga sögu er t.a.m. kippt úr Ólaf sögu Tryggvasonar í Flat-eyjarbók. Ólafur Halldórsson segir svo um þá tilvist:

sögunni er skotið inn í Ólafs sögu Tryggvasonar hina mestu í tveimur hlutum. Fyrsti kaþítuli er skrifaður í dálk 222.45.—223.40 á eftir 221. kap. ÓlTr, en 2.—8.kap. í dálk 281.46—288.26 á eftir 261. kap. ÓlTr. Sagan er í þeim hluta handritsins sem Jón prestur Þórðarson skrifaði. Upphaf sögunnar hafa menn talið glatað. (1985:369)

Vegna þessarar varðveislu er vafasamt að telja hana sjálfstætt verk. Með textafræðilegum líkindareikningi er þó unnt að færa að því líkur að einhvern tíma hafi hún verið til sem sjálfstæð saga og þá kennd við Eirík rauða eins og fram kemur í fyrirsögn í handritinu, en eins og sagan er nú verður að fjalla um hana í samhengi við Ólafs sögu Tryggvasonar hina mestu — og síðast en ekki síst setja hana inn í hugmyndafræðilegt samband við þá sögu. Þetta hefur enn ekki verið gert að neinu ráði, svo að ég viti, og þar sem sagan er ekki til sjálfstæð í miðaldahandritum er út í hött að tala um sérstaka byggingu Grænland-

¹⁵ Ég ætla mér ekki að ræða hér um Landnámabækur, en get ekki stillt mig um að rekja hér tvö kristin minni sem koma þar fyrir. Flóki siglir í vestur frá Noregi, á leiðinni sleppir hann hröfn-um líkt og Núi í örkinni dúfum og finnur eyland, Ísland. Þórólfur háseti hans segir við heimkomu Flóka til Noregs að á landinu drjúpi „smjör af hverju strái“ (*ÍF* I 1968:38). Í lengri gerð Örvar-Odds sögu má reyndar sjá sömu minni og í Brandanus sögu, þegar Örvar-Oddur fer að leita Ögmundar Eyþjófsbana í firðinum Skugga á Hellulandi, sjá *FAS* II:247–251, sbr. s.r. 318.

¹⁶ Hér verður ekki tekin afstaða til þeirra bóka og ritgerða sem hafa reynt að meta sanngildi hinna svokölluðu Vínlands sagna. Yfirlit um þau efni má finna í inngangi Ólafs Halldórssonar að Eiríks sögu rauða í *Íslenskum fornritum* IV (1985:341–367; 377–390).

inga sögu, enda þótt bera megi frásagnir hennar saman við Eiríks sögu rauða. Það er og augljóst, eins og Ólafur Halldórsson hefur glögglega sýnt fram á, að munnleg heimild hlýtur að liggja að baki sameiginlegu efni beggja sagnanna. (Ólafur Halldórsson 1985:377–380)

Ég ætla hér ekki að tala um einstök efnisatriði þessara sagna eða rekja efni þeirra eða hugmyndir um lönd í smáatriðum, en þess í stað reifa örfá atriði sem máli skipta. Eiríks saga rauða hefur t.a.m. ekki þá byggingu sem ein-kennir allflestar Íslendinga sögur. Ekki verður vart þar við tvískiptingu frásagnarinnar og ekki skipast hún niður í hefðbundið hefndarmynstur. Sé hún hins vegar borin saman við Yngvars sögu víðförla eru nokkur augljós samkenni sem vert er að benda á: 1) Upphaf þar sem söguhetja á í deilum er leiðir til þess að hún fer á brott: Eiríkur nemur Grænland — Yngvar vill verða konungur; 2) landaleit — og fundur nýs lands: landið er grænt að nafninu til, þó ekki sígrænt eins og Ódáinsakur, — en í báðum sögum er um nýtt landnám (ríki) að ræða; 3) enn frekari landaleit, afkomendur söguhetjunnar Eiríks rauða fara a.m.k. tvívegis í landaleit, — Sveinn sonur Yngvars víðförla vinnur land í Austurvegi eftir að Yngvar hafði snúið þaðan aftur; 4) í sögulok sigrar kristinn siður: Sveinn reisir kirkjur í Austurvegi, — Leifur kristnar Grænlandinga, Guðríður Þorbjarnardóttir verður formóðir biskupa.

Eftirtektavert er og að nokkur önnur minni og frásagnaratriði eru sameiginleg og má þar nefna: 1) bardaga við innfædda menn sem eru mýrmargir og berjast af hörku; 2) kaupskap við innfædda menn sem verður til þess að einn er veginn og lýstur þá í bardaga; 3) tungumálakunnáttu er áfátt, grænlandskir menn á meginlandi Ameríku ala upp Skrælingabörn og virðast læra ýmislegt af þeim, en í Yngvars sögu má kalla að menn tali tungum; 4) fuglsnefjungur er í Yngvars sögu, einfætingur í Eiríks sögu.

Eiríks saga rauða er varðveitt í Hauksbók og Skálholtsbók. Hauksbók er rituð á fyrsta áratugi 14. aldar, en Skálholtsbók á 15. öld. Forrit þeirra kann því að vera frá 13. öld. Eiríks saga getur því verið eldri en Yngvars saga og sú síðarnefnda hefur getað þegið sitthvað frá hinni fyrrnefndu. En minnin eru þess eðlis að líklegast má telja þau upphafleg í ferðasögum, sögum um landaleit, frásögnum um leitina að fyrirheitna landinu, líku því sem sæll Brendan ætlaði sér að finna, en þó *jörð lifandi manna*, leit sem reyndar er minnst á biblíunni, 4. Mósebók og hljóðar svo í Stjórn I:¹⁷

¹⁷ Stjórn I er talin vera sett saman á öndverðri 14. öld, en líklegast er sá texti unninn upp úr eldri þýðingu á Gamla testamentinu. Sama frásögn er reyndar vel þekkt úr ritgerð Ólafs hvítaskálds Þórðarsonar (d.1258), þar sem hann vitnar í kveðskap eftir Nikulás ábóta, sjá *Grammatiske af-*

Moyses mælti við þá: Farit þér sunnan á landit ok gangit á fjöll upp, ok lítit þaðan yfir landit, hvílíkt þat sé. Lítit þér lýð þann er landit byggvir, hversu styrkr hann er eða hversu fjölmennt landit er, ... Lítit þér vandlega á hversu grösugt landit er eða skógótt. Færit þér oss af jarðar ávöxtum þeim er á landinu eru. Sendimenn Moysi fóru eptir því sem hann bauð þeim ok rannsökuðu landit ok tóku einn vínvið af landinu ok höfðu með sér. Hann var svá mikill at tveir menn báru hann á stöng meðal sín. (*Stjórn* 1862:325)

Þetta má bera saman við Eiríks sögu rauða:

þá létu þeir enu skozku menn á land ok báðu þau hlaupa í suðrátt ok leita landskosta ... Ok er þrír dagar váru liðnir hljópu þau af landi ofan, ok hafði annat þeira í hendi vínber, en annat hveiti sjálfsáit. Sagði Karlsefni at þau þóttusk fundit hafa landskosti góða. (*ÍF* IV:424)

Um leið og Eiríks saga rauða og Yngvars saga víðförla eru hvorartveggja frásagnir um leit að fyrirheitnu landi eru þær veraldleg tilbrigði við reisur til annars heims. Viðmiðunin er sú sama: Paradís þessa heims og annars. Til þess að ná því marki verður að fara yfir háskasamlegar brýr eða berjast við heiðnar þjóðir í austri og vestri. Í leiðslum eru áfangastaðirnir víti og *hreinsunar-eldurinn*, í Eiríks sögu víðförla *drekinn eldspúandi*. Í Eiríks sögu rauða heita þessir staðir *Helluland* og *Markland* og það er til marks um kímni gáfu höfundar Eiríks sögu rauða að hann segir að á Hellulandi séu melrakkar margir.

Hér með er ekkert sagt um raunsæi eða sannleiksgildi frásagnar Eiríks sögu rauða eða þáttanna í Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu í Flateyjarbók. Markalínan er þar ekki dregin milli hugarsmíðar og hlutveruleika, — eins og landakort þessa tíma reyna frásagnirnar að sætta reynsluheim manna og guðfræðilegan veruleik. Að þessu leyti er landagrein sagnanna frábrugðin lýsingu riddarasagna samtímans, þar sem landamæri ríkja eða staða takmarkast við hugarflug hvers lesanda eða áheyrenda. (Sbr. Stevens 1973:149)

handling 1884:117. — Um þessi minni hafa feikn verið skrifuð og sannast sagna hefur fræðimönnum reynst ógerlegt að rekja hvaðan þau séu upphaflega runnin. Mönnum hefur líka láðst að líta á þessi sagnaminni sem tákni fyrir landskosti með beinni eða óbeinni tilvísun til ritningarinnar án þess að hverju sinni væri í þeim frásögnum átt við raunveruleg landgæði eða ákveðna jörð vaxna grænum lauki. Sjá um þetta efni: Halldór Laxness 1969; Eric Wahlgren 1969:19–80. Ólafur Halldórsson 1985:388–390; Bjarni Einarsson 1987:199–201; Magnús Stefánsson 1997:13–28.

Ég skal nú draga saman í örfáum orðum niðurstöður athugana minna. Leiðslur, ferðasögur Eiríks og Yngvars víðförla sem og Vínlands frásagnirnar eru ein og sama bókmenntagrein. Þær leggja allar áherslu á leit að andlegri eða jarðneskri paradís. Í ljósi þessarar kristnu hugmyndafræði verður að túlka þær. Vitnisburðir annarra heimilda eins og Íslendingabókar Ara og Leiðarvísir Ólafs Ormssonar um landagrein eru e.t.v. marktækari um raunverulega landa-fundi. Þær frásagnir túlka atburði einnig út frá kristnu sjónarhorni. Leiðarvísir er upphaf að leiðsögn um hvernig menn megi leiðréttast með því að sækja heim helga staði og Íslendingabók er kristin útlistun á sögu lands og lýðs. Þessa kristnu hugmyndafræði þarf stöðugt að hafa í huga, án hennar er ekki unnt að skilja þessa texta jarðneskum skilningi.¹⁸

HEIMILDIR

- Gary L. Aho. 1969. Niðrstigningar saga. An Old Norse Version of Christ's Harrowing of Hell. *Scandinavian Studies* 41:150–159.
- Alfræði íslensk I–III. 1908–1918. Útg. N. Beckman og Kr. Kålund. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Biblían. Heilög ritning. Ný útgáfa. 1981. Hið íslenska Biblíufélag, Reykjavík.
- Bjarni Einarsson. 1987. Essayistinn Halldór Laxness. *Mælt mál og forn fræði*:194–205. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Margaret Cormack. 1994. *The Saints in Iceland. Their Veneration from the Conversion to 1400*. Société des Bollandistes, Bruxelles.
- Ernst Robert Curtius. 1965. *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Francke Verlag, Bern.
- Peter Dinzelbacher. 1981. *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*. Anton Hiersemann, Stuttgart.
- Duggals leiðsla. 1983. Útg. Peter Cahill. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Evelyn Edson. 1997. *Mapping Time and Space. How Medieval Mapmakers Viewed Their World*. The British Library, London.
- Egils saga Skallagrímssonar. 1894. Útg. Finnur Jónsson. *Altnordische Saga-Bibliothek* 3. Max Niemeyer, Halle.
- Egils saga Skallagrímssonar. 1933. *Íslensk fornrit (ÍF) II*. Útg. Sigurður Nordal. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Egils saga. 1992. Útg. Bergljót S. Kristjánsdóttir og Svanhildur Óskarsdóttir. Mál og menning, Reykjavík.

¹⁸ Þegar ég var að ganga frá þessum fyrirlestri til prentunar barst mér í hendur grein eftir Theodore M. Andersson, *Exoticism in Early Iceland*, sem birtist í minningarriti um Gerd Wolfgang Weber, *International Scandinavian and Medieval Studies* (Trieste 2000:19–28) þar sem dregið er á nokkur þau frásagnaratriði sem hér hafa verið til umfjöllunar. Ég hef ekki getað tekið tillit til rannsókna Anderssons.

- Eiríks saga rauða. Texti Skálholtsbókar AM 557 4to. Viðauki við *Íslenzk fornrit* IV. 1985. Útg. Ólafur Halldórsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Eiríks saga víðförla. 1983. Útg. Helle Jensen. *Editiones Arnarnagæðæ*. Series B. 29. København.
- Elucidarius in Old Norse Translation*. 1989. Útg. Evelyn Scherabon Firchow & Kaaren Grimstad. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Finnur Jónsson. 1920–1924. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* (2. udg.) I–III. G. E. C. Gad, København.
- Fornaldar sögur Norðrlanda (FAS)*. I–III. 1829–1830. Útg. C.C. Rafn. Kaupmannahöfn.
- Fulvio Ferrari. 1995 (ritstj.). *Viaggi e viaggiatori nelle letterature scandinave medievali e moderne*. Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, Trento.
- Den tredje og fjerde Grammatiske afhandling i Snorres Edda*. 1884. Útg. Björn M. Ólsen. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Halldór Laxness. 1969. *Vínlandspúnktar*. Helgafell, Reykjavík.
- Joseph C. Harris. 1972. Genre and Narrative Structure in Some Íslendinga þættir. *Scandinavian Studies* 44:1–27.
- Hauksbók*. 1892–1896. Útg. Eiríkur Jónsson og Finnur Jónsson. København.
- Nokkur blöð úr Hauksbók* ... 1865. Útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík.
- Heilagra manna sögur* I–II. 1877. Útg. C. R. Unger. Christiania.
- Hermann Pálsson. 1962. Athugasemd um Höfuðlausn. *Íslenzk tunga* 3:70–71.
- Dietrich Hofmann. 1981. Die Yngvars saga víðförla und Oddr munkr inn fróði. *Speculum norroenvm*:188–222. Ritstj. Ursula Dronke, Guðrún P. Helgadóttir, Gerd Wolfgang Weber & Hans Bekker-Nielsen. Odense University Press, Odense.
- Dietrich Hofmann. 1984. Zu Oddr Snorrasons Yngvars saga víðförla. *skandinavistik* 14:106–108.
- Isidór frá Sevilla. *Etymologiae sive origines* I–II. 1911. Útg. W.M. Lindsay. Oxford University Press, Oxford.
- Íslendingabók. Landnámabók. *Íslenzk fornrit* I. 1968. Útg. Jakob Benediktsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Sven B. F. Jansson. 1944. *Sagorna om Vinland*. Håkan Ohlssons boktryckeri, Lund.
- Helle Jensen. 1985. Eiríks saga víðförla. Appendix 3. *The Sixth International Saga Conference*. Workshop Papers I:499–512. København.
- Susanne Kramarz-Bein. 1995. Von der „Bildungs-Reise in die Welt hinaus.“ Über einen Topos in der altnordischen Saga-Literatur. *Viaggi e viaggiatori*:137–167.
- Magnús Már Lárusson. 1955. Um Niðurstigningsarsögu. *Skírnir* 129:159–168.
- Magnús Stefánsson. 1997. Vínland eller Vinland. *Festskrift til Historisk institutts 40-års jubileum*:13–28. Ritstj. Geir Atle Ersland, Edgar Hovland & Ståle Dyrvik. Historisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- G. Orlandi. 1992. Navigatio sancti Brendani. *Lexikon des Mittelalters* VI:1063–1066. Artemis & Winkler, München.
- Ólafur Halldórsson. 1985. Formáli. *Íslenzk fornrit* IV (Viðauki):333–399.
- Gerhard E. Sollbach. 1987 (útg.). *St. Brandans wundersame Seefahrt*. Insel Verlag, Frankfurt.
- Margaret Clunies Ross. 1987. *Skáldskaparmál*. Odense University Press, Odense.
- Herrad Spilling. 1975. Die Visio Tnugdali. *Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung* 21. Ardeo-Gesellschaft, München.

- Sigurður Nordal. 1920. *Snorri Sturluson*. Þór. B. Þorláksson, Reykjavík.
- John Stevens. 1973. *Medieval Romance*. Hutchinson, London.
- Stjórn*. 1862. Útg. C. R. Unger. Christiania.
- Sturlunga saga* I–II. *Skýringar og fræði*. 1988. Útg. Bergljót Kristjánsdóttir, Bragi Halldórsson, Gísli Sigurðsson, Guðrún Ása Grímsdóttir, Guðrún Ingólfsdóttir, Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson (ritstj.). Svart á hvítu, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1978. Bezta var kvæðit fram flutt. *Steffánsfærsla fengin Stefáni Karlssyni fimmtugum*:68–69. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnússon, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1993. Trúarbókmenntir í lausu máli á síðmiðöld. *Íslensk bókmennta-saga* II:247–282. Ritstj. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Mattias Tveitane. 1965 (útg.). *En norrøn versjon av Visio Pauli*. Norwegian Universities Press, Bergen.
- Mattias Tveitane. 1968. *Den lærde stil*. Norwegian Universities Press, Bergen.
- Jan de Vries. 1964–1967. *Altnordische Literaturgeschichte* I–II. Walter de Gruyter, Berlin.
- Erik Wahlgren. 1969. Fact and Fancy in the Vinland Sagas. *Old Norse Literature and Mythology. A symposium*:19–80. Ritstj. Edgar C. Polomé. University of Texas Press, Austin.
- Yngvars saga víðförla*. 1912. Útg. Emil Olson. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Yngvars saga víðförla*. 1950. *Fornaldar sögur Norðurlanda* II:423–459. Útg. Guðni Jónsson. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.

SUMMARY

This article attempts to locate the Vinland sagas within the saga world of the Middle Ages. Well-known Icelandic and foreign travel descriptions — such as the voyage of St Brendan (*Brandanus saga*), *Eiríks saga víðförla*, *Yngvars saga víðförla* and *Duggals leiðsla* — are compared with *Eiríks saga rauða*, and reasons are giving for including that saga in the same genre. *Eiríks saga* must then be interpreted in the same manner as medieval maps, in which the difference between the real and the imaginary is not always discernible. It is shown how the religious theme of Paradise is skilfully used in the account of Vinland, and how the names *Markland* and *Helluland* can be seen as variations of well known descriptions in visionary literature of the dwelling places of men who were regarded as not exceedingly good (*summi boni*).

Sverrir Tómasson
 Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
 Árnagardi við Sudurgötu
 101 Reykjavík
 sverrirt@am.hi.is